
 Esszé

Életkor szerkezeti változások és az idősödési tendenciák összefüggései

Nem valószínű, hogy meglepetést okozunk a Tisztelt Olvasónak, ha azzal a ténnyel szembesítjük, rögtön e cikk első mondatában, hogy az emberi népesség, létezésének teljes időhorizontján, sok-sok ezer éves időtávban folyamatosan növekszik. Nem valószínű, hogy ne tudná azt az Olvasó, hogy a növekedés üteme az elmúlt bő fél évszázad során nagymértékben felgyorsult. Még soha nem élt annyi ember a Földön, mint most, a 21. század elején.

Mikor ezek a sorok íródnak, az emberi népesség száma meghaladta a 7,5 milliárd főt. 2017 első felében több mint 90 millió ember született, és 38 millió halálozott el, a népességnövekedés mértéke meghaladja az 50 millió főt. Ez több, mint Spanyolország teljes népessége, vagy éppen Magyarország teljes népessége, ötszörözve. Az emberi népesség növekedése az előrejelzések szerint a következő évtizedekben is töretlen marad, csak hogy a népességnövekedés területi eloszlása egyre egyenlőtlenebb, jellemzően egyre koncentráltabb, és a változások jegyei egyre jobban kiütöknak a világ minden táján.

A népességszám jövőbeni változása tekintetében alapvetően két elmélet csap össze. Az egyik szerint a népességnövekedés exponenciális, akár uniform görbe vetületében, de akadálytalanul

továbbhalad. A másik elmélet szerint, amelynek alapjait Thomas Malthus gondolataiból eredeztethetjük, az emberi népesség számának növekedési íve csak addig tart, ameddig a növekedést elősegítő erőforrások rendelkezésre állnak. Ezek csökkenésével az emberiség egész eddigi történetét figyelembe véve első alkalommal, a tendencia népességcsökkenésbe vált, drasztikus mérséklődésével pedig hosszútávon a nulla felé fog konvergálni.

Mindkét elmélet mellett szólnak pro és kontra érvek. Az első mellett maga az emberiség számbeli változásának történetisége szól, de felsorakoznak tudományos eredmények is, melyek megújuló energiaforrások felhasználását, táplálkozástudományi, étrendbeli reformokat, ezalatt érhetjük a génmódosított növények és állatok, továbbá a rovarok fogyasztását vetítik előre. Ezek mellett többé-kevésbé utópisztikus víziókban megjelenik a térbeli túlszűfoltosság elkerülésére a tengerek és óceánok benépesítése, távlati alternatívákban a Naprendszer, majd a Naprendszeren túli világ kolonizációja – mindez egyfajta Comte-i pozitivisták értelmezésben. Léteznek negatív értelmezések is a népességnövekedés jövőbeni perspektívája kapcsán, amelyek kontinenseket beborító városokat, nyomornegyedeket, bru-

tális mértékű bünözést, fenntarthatatlan rendet, társadalmi káoszt, az erőforrásokért, élelmiszerért, vízért, energiáért való napi szintű küzdelmet prognosztizálnak, egy olyan emberi fajt, ami saját életben maradásáért küzdve tulajdonképpen önmaga ellensége. De a malthusiánus elmélet vonatkozásában is létezik pozitívista vetület, ezt a közelítést statisztikai tények is objektiválják.

A népességszámokban és összetételben bekövetkező változások, akár egymással is ellentétes irányú jelenségek és folyamatok egy időben léteznek, mindig is egy időben léteztek, legyen szó kontinensekről, azon belül országokról, az országok népességét alkotó nemzetekről, és etnikumokról. Egyszerűbben szólva: egy területen belül élő két népcsoport közül az egyik népességszáma csökken, a másik, vele együtt élő népessége növekszik. Eklatáns példaként említhetjük Németországot, ahol a német őslakosság száma fogyatkozik, az elmúlt évtizedekben betelepült török népessége növekszik. Ilyen Franciaország is, ahol a franciák száma mérséklődik, de az elmúlt évtizedekben betelepült afrikai eredetű népesség száma meredeken emelkedik. Példaként említhetjük Magyarországot is, mégpedig a roma népesség kapcsán. A népszámlálási adatokból egzakt módon követhető, hogy a magyarsággal együtt élő cigány nemzetiségű népesség száma az elmúlt évtizedekben növekedett, miközben a magyarságé, vagy éppen a német nemzeti kisebbségé csökkent. Mindeközben Magyarország nemzetközi vándorlásból eredő népességegyenlege rendre pozitív

mérleggel zárt, de eltérően a német, vagy a francia példától ez nemzeti-etnikai feszültségekhez mégsem vezetett, mivel a Magyarországra bevándorló népesség nagy része magyar nemzetiségű volt.

Most alkalmazzuk a weberi értelemben használatos jelenségmegértő logikát a helyzetkép fókuszálásához. Az tehát bizonyos, hogy az emberi népesség számának alakulása nem statikus, hanem dinamikus változó akár növekedésről, akár csökkenésről van szó. Ennek megfelelően különböző változási pályák és ezekhez igazodó átmenetek léteznek.

Leegyszerűsítve a megfigyelhető trendeket a népességváltozás trendjének első szakaszát az élet és a túlélés szempontjából küzdelmes életkörülmények jellemezhetők, a magas halálozási arányra csak magas születésszámmal lehetett úgy válaszolni, hogy az emberi túlélést jelentsen. Szükségszerűen ez történt, ellenkező esetben az emberi faj kihalt volna. A népességnövekedés ütemét a magas halálozás és az alacsony átlagéletkor alacsony szinten szabályozta. Évezredek teltek így el, aztán területi-térési különbségek kialakulása nyomán javulás kezdődött az életkörülményekben, növekedett az átlagéletkor, csökkent a halálozás, miközben nem változott jelentősen a termékenység, ezzel a népességnövekedés gyorsulásnak indult. A harmadik fázisban a kedvezményezett térségek országaiban kialakult korábbi arányokhoz képest mérsékelt halálozás mellett a termékenység csökkent, az emberek egyre tovább éltek, és a népességnövekedés lefékeződött. A folyamat jelenleg ható negyedik szakaszában a ter-

mékenység tovább csökkent, messze elmaradt a társadalom újratermelődéséhez szükséges értékektől, a halálozás egyre későbbi életkorokra helyeződött, ami egyet jelentett az átlagéletkor korábban sohasem látott extrém magas szintjével. Bekövetkezett a népesség általános idősödése, a 65 év feletti népesség egyre növekvő arányának tükrében az elöregedés, amelyek mellett a népességszám összességében csökken.

Az előzőekben aláhúztuk, hogy a népességváltozás folyamatai térben és időben egyszerre érvényesülve ellentétesek lehetnek, de mindezek mellett a folyamatok hosszú távú mozgásait vizsgálva azt kell felismernünk, hogy a demográfiai változások és átmenetek rendszere minden ország minden nemzetére és etnikumára egyformán igaz.

Az ipari és mezőgazdasági termelés és ellátás szempontjából fejlettebb országoknak átlagosan 80-100 évre volt szükségük, hogy a termékenység 6 gyermekről kevesebb, mint 3-ra csökkenjen. A legfrissebb adatok alapján Malajziában ez 34 év alatt, Bangladesben 20 év alatt, Iránban mindössze 10 év bekövetkezett. Időben a jelenkor felé haladva e változásjegyek bekövetkezésének időtartama egyre csökken. A világ egyik legszegényebb országában, Bangladesben 1971-ben átlag 7 gyermek jutott 1 nőre, a megszületett gyermekek negyede 5 éves kora előtt meghalt. 2015-ben a nők 2,2 gyermeket szültek átlagosan, ami még éppen elegendő a népesség újratermelődéséhez, miközben az 5 év alatti gyermekhalálozás 32,5 %-ról 3,8 %-ra csökkent. Magyarországon 1981

óta többen halnak meg, mint ahányan születnek, és a termékenységi ráta tartósan a népesség újratermeléséhez szükséges 2,1-es érték alatt van, de korábban említettük, hogy ez idő alatt a roma nemzetiségű népesség száma a népszámlálási adatokban követhető módon mégis növekedett. Ez pedig a magyar etnikumú népességnél magasabb termékenységi rátát kellett hogy jelentsen, azzal párhuzamosan, hogy az átlagéletkor alacsonyabb, a halálozás pedig magasabb lehetett a körökben. Ugyan a statisztikai értelemben abszolút megbízható adatok elemzése egyes értékideológiai szempontok érvényesülésével adekvát összefüggésben fennálló definíciós hiányosságok miatt nem lehetséges, mégis tapasztaljuk azon változások jegyeit, amelyek világviszonylatban is sorra előkerülnek. A roma népesség életkörülményei a népszámlálási adatok szerint fokozatosan javulnak, az átlagéletkor növekszik, mérséklődik a halálozás és csökken a termékenység.

Lényegében tehát ugyanazok a demográfiai folyamatok zajlanak a világon mindenhol, időben és intenzitásban eltérően, viszont egyre rövidebb ciklusokkal. Az ENSZ 2016-os előrejelzései szerint az emberiség 12 milliárdodik egy időben élő tagja sosem fog megszületni. A prognózis azonban ezt nem egyfajta negatív, depresszív perspektívaként, hanem biztató jövőként aposztrofálja, ugyanis ahogy a teljes világ fejlettsége növekszik, folyamatosan javulnak az életkörülmények, a magasan képzett emberek száma a jelenlegihez képest megtízszereződik, és egyre több ember

munkája kapcsolódik be a globális gazdaságba, ami a fenntarthatóság irányába mozdítja el a szociális ellátórendszereket, így az adott országok nyugdíjrendszerét is.

Mivel az előregedési hatások területenként egyenlőtlenek, azaz a legnépesebb országok, mint Kína, India, Brazília, Nigéria vagy Pakisztán népessége még évtizedekig nem fognak öregedni, ez összehatásként tartósan növekvő pályán tarthatja az életszínvonalat, miközben a fejlett világ országai kinövekedhetik az előregedést, vagyis amikor ez majd probléma lesz az említett sűrűn lakott országokban, Európa, az Egyesült Államok, vagy Japán már túllendül ezen.

Arról, hogy mennyire felkészült egy ország nyugellátása a kialakult előregedési helyzet kezelésére, az évről évre elkészülő Global Age Watch Index (GAWI) nyújt átfogó képet. Ez az úgynevezett jóléti esélyhányados index 4 főtelegy köré szerveződik. A jövedelem biztonság, egészségi státusz, helyi sajátosságok és támogató környezet. A főtelegyeket indikátorcsoportok alkotják, a jövedelembiztonságon belül például a nyugdíjjövedelem, szegénységi ráta, relatív jólét és egy főre jutó GDP, egészségi státuszon belül az élettartam, a még egészségben leélhető évek száma, és egy pszichológiai jólét indexe áll, a helyi sajátosságok közül idősorú foglalkoztatási és oktatási ráta, a támogató környezet pedig a kapcsolatminőség, a létbiztonság, a szabadságjogok, illetve tömegközlekedés kérdéseihez viszonyul. A GAWI a Földön élő jelenleg közel 1 milliárd 60 év feletti életkorú

ember 90 %-ának helyzetéről nyújt átfogó képet. A GAWI által megadott rangsorok élmézőnyében rendre skandináv államok helyezkednek el, és nem meglepő módon az előkelő pozíciókat jellemzően OECD államok foglalják el. Magyarország GAWI státusz alapján mért pozíciói *a közepesnél kicsivel jobbak*. Magyarország 2013-ban 91 ország közül a 40-ik, 2014-ben 96 ország közül a 46-ik, 2015-ben szintén 96 ország közül a 39-ik helyet kapta. Az ország felosztó-kirovó jellegű nyugellátási rendszere még évtizedekig fenntartható, de kérdés, hogy mi történik akkor, ha országban az munkaképes korú aktív népesség már nem képes kitermelni az inaktív többség nyugellátási és transzferjövödelmeit. Ez a veszély feltétlenül új megoldásokat követel.

A népességváltozás dinamikájának nyugati, pozitivistá malthusiánus optikája rövidtávú népesség és munkaerőpótló megoldásként akár interkontinentális vetületben is, a bevándorlással számol. Viszont ezek kulturális, nemzetiségi és etnikai, vallásfelekezeti feszültségeit a célok felé haladás érdekében zárójelezi, neutralizálja. A 2015 évi, javarészen Németországba irányuló migráció keretében az országba érkezett bevándorlók kapcsán sokszor elhangzott, ezek az emberek háborús menekültek, és a kibocsátó ország tehetősebbjei közé tartoznak, hiszen volt pénzük megfizetni a nem csekély összegeket felemészítő utat. Sok képzett ember van közöttük, akik nyelveket beszélnek, így a társadalmi integrálásukkal nem is lesz baj. Azonban az elsöprő többség európai nyelveket nem

beszél, szakmával nem rendelkezik, munkakultúrája teljesen idegen az európaiótól, egészen más munkaterhelési kapacitásokkal rendelkeznek, mint a kelet-európai, lengyel, magyar, vagy román munkavállalók, nem beszélve a németről, vagy a franciáról. A kulturális, életvitelbeli, akár vallási háttérű ellentétek idővel egyre élesebben kirajzolódnak, ami várhatóan egyre gyakrabban szembeállítja majd a bevándorló népeiséget a befogadóval.

Magyarországot a változó világ migrációs folyamatai egyelőre csupán részben érintik. Azonban most nincs, az nem jelenti, hogy nem is lesz. Magyarország népessége fogyatkozik. E változásjegyek már több mint 50 éve kísérik a magyar társadalmat. 1957 és 1989 között 4,5 millió művi terhességmegszakítást végeztek el az országban, 1957 és 2015 között több mint 6 milliót. 1959 és 1973 között több mint félmillióval több gyermeket abortáltak, mint amennyi megszületett. Ezek a beavatkozások nem pusztán ellensúlyozták a második világháború követő népesedéspolitikai intézkedések hatásait, hanem az életkörülmények fokozatosan javulásával párhuzamosan növekvőből csökkenőben fordították a népességszámot. Ezt a változást eddig semmilyen intézkedés nem tudta megfordítani, még a 2010 óta bevezetett családpolitikai intézkedések is csak lassítani voltak képesek. Mindezek mellett az emberek átlagéletkora folyamatosan növekszik, a termékenység extrém alacsony, 1,5-ös érték körül stagnál, és általános jelenséggé vált az öregedés.

Az öregedés biológiai szemmel nézve természetes élettani folyamat, ami eltérő intenzitással, de az élet legelső pillanatától a legutolsóig folyamatosan tart. Genetikai vonatkozások szerint jól kivethető szabályszerűségek érvényesülnek, amelyeket környezeti-élettani hatások felgyorsíthatnak, vagy éppen le is lassíthatnak. Népeségelméleti vetületben az öregedés azt fejezi ki, hogy mennyi időskorú jut az adott társadalomban fellelhető gyermekkorúakra. Amennyiben az idősök száma magasabb, mint a gyermekkorúaké az a társadalom, vagy nemzetiségi-etnikai réteg az adott társadalmon belül - öregedik.

Európa őslakos népeinek nagy többsége öregedik. Magyarország népessége is öregedik, hogy ez a gyakorlatban mit jelent, fókuszáljunk adott funkcionális *térségre, ami most legyen a Balaton*. A Balaton térsége olyan területe az országnak, ahol az előregedés az országos átlagnál lényegesen magasabb. A természetes népességváltozás egyenlege az üdülőkörzetben negatív, tehát fogyatkozó népességű régióról beszélünk. Emellett az elmúlt másfél évtizedben a duplájára emelkedett az üdülőkörzetben élő időskorúak száma a 15 év alatti népesség részarányához képest. A térség természetes népességcsökkenésből eredő veszteségét javarészen országhatárokon belüli letelepedéssel végződő vándorlásból sikerült ellensúlyozni, de a születések és a halálozások egyenlegéből eredő népességvesztésüket sokáig a nemzetközi vándorlásból keletkező népességnyerés is segítette kivédekezni. Csakhogy a Balatonnál letelepedők kö-

rében felülreprezentáltak az időskorúak, akik nem folytatnak jövedelemtermelő tevékenységet, nem dolgozni érkeznek a térségbe, hanem életük alkonyát eltölteni, ezzel pedig előregedést fokozó hatásokat generálnak. Mindez a legutóbbi években kiegészült a fiatal munkavállalók elvándorlásával, amelynek alapvető okai a jobb megélhetést alapozó sokkal magasabb bérrendszer. Amíg ezek a vonzó és taszító hatások együttesen érvényesülnek, a Balaton térség népeségszerkezet változásainak iránya nem fog megváltozni. Ez egy helyzet, amit pragmatikusan tudomásul kell vennünk, és lépéseket tennünk a kezelésére.

Alternatív válasz erre a helyzetre az úgynevezett alkonygazdaság szerepének erősítése. Az alkonygazdaság az idősebb korosztályok tagjainak életvitellel, szolgáltatásokkal szembeni növekvő igénye kiszolgálására fókuszáló szolgáltatások és termékek fejlesztését jelenti, ami az idősek vásárlóerejének mobilizálásával jár, ez pedig végül, a remények szerint a társadalmi belül elfoglalt pozíciók fontosságának erősödését eredményezi. Az alkonygazdaság gyakorlatilag egy piaci válasz az előregedő, nyugatias társadalmak demográfiai szerkezet átalakulásában rejlő társadalmi és gazdasági lehetőségek kiaknázására. Magyarországon az alkonygazdaság fejlesztésére irányuló lépések hajnalánál tartunk, a megyei stratégiai fejlesztési dokumentumok mind foglalkoznak az idősödés problémakörével, de az alkonygazdaság témaköre csak kevés megye esetében jelenik meg, ezek között azonban ott van mindhárom Balaton térségi megye, illet-

ve azt is kiemelhetjük, hogy unikálisan az alkonygazdaság a Balaton Kiemelt Üdülőkörzet korábbi és jelen fejlesztési koncepciójában is helyet kapott.

Az üdülőkörzet területén az alkonygazdaság fejlesztésének egyik primer célja egyfajta minőségi turisztikai vevőkör azonosítása annak érdekében, hogy előkészítsenek és megvalósíthassanak olyan beruházásokat, melyek hozzá tudnak járulni a Balaton turisztikai aktivitásának növekedéséhez. De ennél természetesen többről van szó, a térség óriási ingatlanpiaci értékbázis, ideális a befektetői, vállalkozó piaci szereplők számára felbecsülhetetlen értékű a meglévő terápiás, gyógyító, gyógyvíz kultúra. Az idősödő társadalommal összefüggésben egyre nagyobb az igény a különböző speciális gyógyászati ellátásokra, fogászati kezelésekre, amelyek az alkonygazdaság fejlesztésének hatékony alapján képezhetik, és elősegíthetik időskori szolgáltatói-piaci szektor fejlődését.

A jelenleg zajló 2014-2020 közötti uniós fejlesztési ciklus ideje alatt több tíz milliárdos forrásigény várható alkonygazdaság fejlesztési vetületben, amelynek példáit már most azonosíthatjuk a különböző operatív programok metszeteiben. Alkonygazdaság fejlesztési potenciál rejlik az életkor független családbarát foglalkoztatási rendszerek támogatásában, a generációk és közösségek együttműködésének és kölcsönhatásának erősítésében, az egészség és gyógy-turisztikai fejlesztésekben, az orvostechonikai eszközfejlesztésekben, a helyi termelők helyi piacra jutásának

támogatásában, vagy a helyi közösségi szolgáltatások fejlesztésében és a társadalmi együttműködést, kohéziót erősítő programokban, mindezek egyfajta, a jelenleginél sokkal aktívabb idősödést eredményezhetnek.

Úgy tűnik, korunk kihívásaira az aktív idősödés lehet az egyik, sikerekkel kecsegtető többrétegű, gazdasági és

társadalom szakpolitikai válasz. Hogy a népek, nemzetiségek és etnikumok, kultúrák és vallások korábban soha nem látott és időben drasztikusan gyorsan végbement keveredésére mi a válasz, talán majd a történelemkönyvekből megtudhatjuk.

DOMBI GÁBOR